

Олег Володимирович РОДНИЙ

Доктор філософських наук, професор кафедри загального мовознавства та слов'язнавства, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: olegrodnlit@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0159-669X>

УДК 130.1

Oleh RODNYI

Doctor of Philosophy, Associate Professor of Department of General Linguistics and Slavic Studies, Oles Honchar Dnipro National University, Gagarina ave., 72, Dnipro, 49010, Ukraine

ФІЛОСОФСЬКА ТАКСОНОМІЯ КЛАСИЧНИХ ЗАХІДНИХ ТЕОРІЙ СМІХУ

Received 12 October 2023; revised 02 November 2023; accepted 25 November 2023

DOI: 10.15421/342327

Анотація

Розглядаються основні теорії комічного, що належать до класичної парадигми філософствування (Т.Гоббса, І.Канта, Г.Гегеля, З.Фройда та ін.), розкривається їх взаємозв'язок та еволюція поглядів на проблему комічного.

Комічне сформувало особливий культурний пласт – світ сміху, який постійно протиставляється світу серйозному. Мета цієї статті – дати загальний огляд основних теорій комічного в західній філософській думці. Розгалужена культура сміху, заснована на комічному в житті та мистецтві, має глибоке історичне коріння.

У класичній західній філософії існують три види традиційних теорій сміху: переваги, невідповідності, розрядки.

Основні положення теорії переваги були викладені Аристотелем і Платоном і домінували у західному мисленні про сміх протягом двох тисячоліть. Вважалося, що сміх виражає почуття переваги над іншими людьми або над нашим колишнім станом.

Другим підходом до вивчення проблеми гумору була теорія невідповідності яка виникла у 18 столітті, щоб кинути виклик теорії переваги. У той час як теорія переваги стверджує, що причиною сміху є почуття переваги, то теорія невідповідності вважає, що причина сміху – це сприйняття чогось невідповідного, чогось, що порушує наші розумові моделі та очікування. Зараз це домінуюча теорія гумору у філософії та психології.

Теорія розрядки стверджує, що сміх позбавляє від накопиченої нервової енергії. Засновниками цієї теорії є Герберт Спенсер і Зигмунд Фройд.

У статті зазначається, що кожна з теорій гумору здатна пояснити лише деякі з комічних проявів. Проте кожен тип теорії висвітлює певний аспект гумору. А тому ведеться подальший пошук філософського обґрунтування такого складного поняття, як сміх.

Ключові слова: теорія, сміх, філософія, дослідження, смішне.

PHILOSOPHICAL TAXONOMY OF CLASSICAL WESTERN LAUGH THEORIES

Abstract

Three traditional philosophical theories of laughter and humor are investigated. The comic has formed a special culture layer – laugh world which is in constant opposition to the serious world. The purpose of this article is to give a general review of the basic theories of comic in Western philosophical thought. Based on the comic in life and art, an extensive laugh culture has deep historical roots. Although most people value humor, philosophers have said little about it, and what they have said is largely critical.

*Basic provisions of **Superiority Theory** were laid down by Aristotle and Plato and dominated Western thinking about laughter for two millennia. Laughter expresses feelings of superiority over other people or over a former state of ourselves.*

*The second account of humor that arose in the 18th century to challenge the Superiority Theory was the **Incongruity Theory**. While the Superiority Theory says that the cause of laughter is feelings of superiority,*

and the Relief Theory says that it is the release of nervous energy, the Incongruity Theory says that it is the perception of something incongruous – something that violates our mental patterns and expectations. It is now the dominant theory of humor in philosophy and psychology.

*Further weakening the dominance of the Superiority Theory in the 18th century was laugh theory which are now called the **Relief Theory**. Herbert Spencer and Sigmund Freud revised the biology behind the Relief Theory but kept the idea that laughter relieves pent-up nervous energy.*

The article specifies that each of the humor theories is able to explain only some of the comic manifestations. Each type of theory, however, highlights a certain aspect of humor. And therefore, further search for a philosophical substantiation of such a complex concept as laughter is undertaken.

Key words: *theory, laughter, philosophy, study, funny.*

Постановка проблеми.

Сміх – це естетико-філософський феномен, що входить в культурну парадигму і виконує в ній найважливіші соціальні функції. М.Фуко писав, що поява нових ідей у філософії і культурі породжується сміхом, який зрушує звичне мислення, зміщує координати й площини, котрими впорядковується вся розмаїтість суцього, внаслідок чого втрачається сталість і надійність тисячолітнього досвіду в осягненні Тотожного й Іншого [Foucault 1980]. Сміх виступає знаковим явищем у переосмисленні традицій раціоналізму, відповідно, культур, епох, соціальних нормативів.

Комічне (у філософії) – це філософська категорія, що позначає культурно оформлене, соціально та естетично значуще смішне, виражене в очевидній невідповідності між уявним та реальним.

У дослідженнях комічного часто використовується термін «гумор», який має два значення. Першим, більш широким, визначається відповідна література або усне мовлення, задача яких – розважати, викликати сміх у читача або глядача. У більш вузькому змісті, але більш науковому, гумор – це модус, близький до модусів дотепності, сатири і фарсу. Однак зрозуміло, що гумор образніший за дотепність, співчутливіший за сатиру і тонший за фарс. Але всі ці категорії поєднує такий модус комічного, як сміх.

Примітно, що серед численних досліджень людських емоцій, що проводилися за останнє сторіччя, основна увага приділяється таким почуттям, як страх і гнів. Що стосується такої позитивної емоції, як сміх, вона усе ще залишається на периферії наукового пізнання. І проте неможливо створити більш-менш повну картину людського життя без усебічно-

го вивчення (фізіологічного, філософського, психологічного, культурологічного) такого феномена, як сміх.

Аналіз останніх досліджень.

Той факт, що гумор і сміх втягнуті в сферу несерйозних відносин між людьми, не може стати перешкодою до їх серйозного вивчення. Більш того, усі дослідники згодні з тим, що вивчення сміху здатне пролити світло на суть людини як біологічної і соціальної істоти.

В останні десятиліття відзначений ріст наукового інтересу до проблем сміху і комічного. Але, як правило, спроби осмислити це явище носять емпіричний характер, і лише деякі дослідники намагалися створити всеосяжну теорію комічного. Необхідне, як стає очевидним, філософське пояснення такого феномена, як сміх.

Філософським, соціальним, психологічним осмисленням сміху в різний час займалися Платон, Аристотель, Т.Гоббс, Р.Декарт, І.Кант, А.Шопенгауер, А.Бергсон, З.Фройд. Ними були закладені основи визначення сміху і комічного, також вони загострили увагу на таких проблемах комічного, як естетична і соціальна сутність сміху, особливості комічного в різні періоди людської цивілізації. В.Окорочов, А.Землянська, Н. Ємельянова та інші сучасні українські вчені також займаються філософським осмисленням проблеми комічного та сміху.

Однак і сьогодні проблема сміху така ж далека від вичерпного рішення, якою вона була в часи Аристотеля, котрий одним з перших задався питанням: що таке сміх. Незважаючи на певні досягнення вітчизняної науки в розробці цієї проблеми, у західній філософії накопичений великий досвід рефлексії феномена сміху.

Мета даної статті – дати загальний огляд основних класичних теорій комічного в західній філософській думці.

Виклад основного матеріалу.

Ще в I ст. до н.е. Квінтіліан ремствував, що ніхто не зміг пояснити такої властивості людини, як сміх. Минулі сторіччя ненабагато просунули це питання до рішення. Основна складність полягає в тому, що людина сміється в таких різноманітних ситуаціях, що важко, чи навіть неможливо, вивести єдину формулу сміху. Крім того, сміх далеко не завжди пов'язаний з гумором. Існують так названі негумористичні ситуації сміху: сміх від лоскоту, сміх дитини, сміх при дозволі складної проблеми і т.п.

Ще одна сторона проблеми полягає в тім, що неясно, яким чином можна категоризувати сміх з-поміж людських емоцій. Які б ні були суперечливими пояснення такої властивості людини, як, припустимо, побоювання, існує «точка дотику»: побоювання є емоцією, пов'язаною зі сприйняттям небезпеки. Крім того, симптоми цього явища в людини і тварини ідентичні, що дозволяє установити більш глибокі механізми його прояву.

Всі існуючі основні теорії сміху подібних зіткнень не мають, та й сміх властивий винятково людині. Деякі дослідники прирівнюють сміх до емоцій, інші – до поведінки. Більш того, існує думка, що сміх несприятливо позначається на здоров'я людини: різко пришвиджується серцебиття, підвищується кров'яний тиск. Інші фізіологи стверджують зворотне: сміх сприяє лікуванню деяких хвороб (існує навіть так методика в медицині – сміхотерапія).

У класичній західній філософії існують три види традиційних теорій сміху: **переваги, невідповідності, розрядки.**

Теорія переваги є найбільш старою і розповсюдженою теорією, відповідно до якої сміх – це вираження переваги однієї людини над іншими. Ця теорія йде від Платона, який вважав, що об'єкт сміху є носієм зла або божевілля. Крім того, неуттво здатне робити людину смішним: смішна людина вважає себе розумнішою, гарнішою, кращою інших. Сміх над такими людьми викликає в нас деякі певні

емоції, які Платон називає «щиросердечним болем». Під час сміху наша увага зосереджена на недоліках людини. Саме тому, що сміх звеличує гординю людини, Платон не схвалював цю властивість, більш того, при сильному сміху людина утрачає контроль над собою: «Не варто ... бути і надмірно сміхотливим: майже завжди приступ сильного сміху змінюється потім зовсім іншим настроєм» [Платон 2002].

Платон був особливо опозиційно налаштований у відношенні умовного сміху, такого, яким він представлений у комедіях. «Достійна людина не повинна бути представлена в сміху, і ми найменше повинні дозволяти представляти її такою» [Платон 2002]. Однак у «Законах» він трохи пом'якшує свою думку. Платон допускає сміх у комедії, але він повинний бути підцензурним, не викликати зухвалих негативних емоцій у глядачів.

Аристотель згодний із Платоном, що сміх – це в основному форма висміювання. Навіть дотепність, вважав він, – у якійсь мірі вихована зухвалість. Люди не люблять ставати об'єктом сміху, тому сміх може бути засобом виправлення пороків. Сміх має суспільне значення, але його не повинно бути багато, тому що він виховує несерйозне ставлення до життя. У «Нікомаховій етиці» Аристотель розмірковує про те, що людина, яка багато сміється, відхиляється від етичних норм, стає вульгарною. Аристотель не засуджує цілком гумористичне відношення до життя, однак визнає, що ті, хто говорить що-небудь забавне, здаються невихованими [Aristotle 1999].

Теорія переваги, представлена Платоном і Аристотелем, існувала в первозданному вигляді доти, доки Т.Гоббс не надав їй нової форми. Період другої половини XVII-XVIII ст. став віхою в розвитку теорії комічного. Саме тоді з'явилися теорії комічного, які заклали основу для його систематичного дослідження.

Для Гоббса людське співтовариство – це конгломерат індивідуумів у постійній боротьбі між собою. «Вічне і неспокійне бажання людини – досягнення влади після влади, що може бути зупинено тільки смертю», – писав він у «Сміху Левіафана» [Гоббс 2000]. Сміх приходить до людини тоді, коли вона перемагає в боротьбі з іншою людиною. Сміх – це

вираз раптового тріумфу від почуття переваги над чимось чи ким-небудь. Центральним моментом концепції Гоббса є теза почуття переваги, що лежить в основі сміху. «Пристрасть сміху – це не що інше, як надзвичайне відчуття марнославства, що виникає в нас під впливом несподіваної ідеї деяких наших особистих переваг та порівняння останніх із слабкими сторонами, які ми зараз помічаємо у інших людей або які ми самі були характерними в старі часи», – каже Гоббс [Гоббс 2000].

У визначенні комічного в теорії Гоббса особливо важливо відзначити, що він бачить витoki смішних у суб'єктивних переживаннях людини. Можна сказати, що Гоббс має вирішальний поворот теорії від об'єкта сміху до особистості сміху. Аналогічний поворот до індивіда в цілому відповідає духу філософії XVII – XVIII ст.

Т. Гоббс був першим, хто представив повну та найбільш цілісну суб'єктивну концепцію комічного, яка мала і має багато послідовників і все ще є однією з головних ліній у дослідженні сміху.

Як Платон і Аристотель, Гоббс був стурбований тим, що сміх може бути шкідливим: зарозумілість людини, яка сміється, може обернутися падінням її моральних якостей.

З іншого боку, в деяких випадках принцип переваги недостатній для опису багатьох проявів сміху. Отже, сміх, пов'язаний з тілесною радістю, принципово не в змозі і не означає суєти. Карнавальний сміх, спрямований на сам сміх, не має нічого спільного з «раптовою славою». Те саме стосується ритуального сміху на весіллях, похоронах, ініціації тощо.

Наступним етапом розвитку сміху була поява глузування. Спочатку глузували з підбитого ока або зламаної руки супротивника. Але потім цей сміх, в ослабленій формі, переносився на одноплемінників з подібними ознаками фізичних недоліків. Згодом глузування стало означати те ж, що в стародавності означав сміх над поваленим ворогом. Однак глузування піддалося еволюції. Сьогодні ми додаємо в неї елемент доброзичливості. Сміх – це глузування, відпущене з любов'ю.

Вище досягнення сміху – це глузування над собою. У цей час людина внутрішньо

роздвоюється: одна частина глузує з іншої. І потрібно досить мужності, щоб допустити подібне роздвоєння.

Світова література багато зробила для розвитку теорії переваги, починаючи з «Іліади» Гомера.

Однак багато комічних ситуацій теорія переваги пояснити не в змозі. Сміх далеко не завжди є ознакою переваги. Анекдоти, гра слів, курйозна поезія не містять навіть ознак переваги. Основна теза Гоббса «сміється над...» не завжди відповідає розмаїтості комічних ситуацій.

Є різні версії **теорії розрядки**, але вони усі зводяться до фізіології, а саме до того, що сміх є вираженням збудженої енергії.

Найбільш раннє згадування про теорії полегшення виявляється в статті Шафтесбурі (Shaftesbury) «Воля дотепності і гумору»: «Природна дотепна натура людини, навіть якщо вона знаходиться в ув'язненні або під контролем, знайде шляхи звільнення і реалізації; і навіть якщо це буде бурлеск, імітування, буфонада, людина буде рада будь-якому виходові, і буде мстити за свій утиск» [Цит. за: Rapp 1981]. Сміх – реакція на дисгармонію, на інконгруентність, тобто заблудження. Тут ми бачимо певне зіткнення з теорією полегшення Гоббса: людина глузує зі своїх пригноблювачів.

Людина, можливо, ввійшла у ситуацію зі збудженою енергією, що повинна бути випущена, або ситуація самого сміху може заподіяти нарощування збудженої енергії, також як її випуску.

Будь-яка заборона може породжувати в людині бажання робити те, що є під заборонаю, і це прагнення може виявлятися в прихованій збудженій енергії.

Г.Спенсер вважав, що весь гумор можна пояснювати як «низхідну несумісність». Визначення «низхідний» передбачає «засудження оцінки». Спенсер вказує, що несумісність завжди включає контраст між піднесеним, благородним і повсякденним або сумнівним; але вважає, що це саме несумісність, спуск, а чи не деградація. Він думав, що сміх походить від надлишку нервової енергії. Різкий перехід від «високої» думки до чогось незначно-

го спричиняє сплеск внутрішньої енергії, яка розряджається сміхом.

Сміх відрізняється від звичайних видів випуску емоційної енергії, згідно з Г.Спенсером, у тому, що м'язові рухи при сміху не призводять до збудження агресії. Сміх, навіть якщо він інтенсивний, не шукає виходу в будь-якій практичній дії. Сміх служить лише для того, щоб випустити збуджену енергію. В іншому випадку енергія перетворюється на агресію. Сміх для Спенсера аналогічний відкриттю клапана безпеки у паровій трубі. Так само, як відкриття клапана випускає тиск надлишкової пари, сміх, як передбачається, випускає надлишок збудженої енергії, створеної в межах збудженої системи під час сміху.

Г.Спенсер дійшов до висновку, що «... сміх природно є лише тоді, коли свідомість несподівано звертається від великого до дрібного, тобто, коли трапляється те, що можна назвати низхідною несообразністю» [Spencer 1999: 804]. По суті, низхідна невідповідність також представляє розрядку, але вже інтелектуальну. При висхідній несообразності, коли після чогось незначного раптово відбувається щось величне, людина відчуває подив. Це – своєрідна антитеза сміху, що виявляється також над збудженні, а розслабленні м'язів.

Не даючи систематичного викладу теорії комічного, Г.Гегель до цієї філософської категорії звертається у різних розділах «Естетики». Сфера комічного – «все, що знищує себе, є щось у самому собі нікчемне, представляє хибне і суперечливе явище – наприклад, примха, норовливість, примха окремої людини в порівнянні з могутньою пристрастю або ж уявне підґрунтя, уявно тверда максима» [69, с. 578]. Комічне характеризується трьома моментами:

- щось нікчемне, хибне та суперечливе;
- що знищує саме себе;
- уявне.

Автор «Естетики» абсолютно точно помітив, що часто плутають смішне і власне комічне: «Смішон може бути всякий контраст суттєвого та його явища, мети та засобів, протиріччя, завдяки якому явище знімає в самому собі, а ціль у своїй реалізації упускає себе. До комічного ж ми маємо пред'явити ще

одну, глибшу вимогу» [Hegel 1998]. На думку Г.Гегеля:

– вади людей не комічні, «сатира, різкими фарбами живописує протиріччя дійсного світу тому, що мала б бути добродісна людина, дає нам дуже сухе доказ цього;

– «дурості, безглуздя, помилки самі собою теж далеко ще не комічні, хоч як сміялися інші з них;

– самі вульгарні та плоскі речі можуть викликати у людей сміх, але «часто вони так само сміються і з значних і глибоких явищ, якщо тільки в них з'явиться якась зовсім несуттєва сторона, що суперечить звичкам і повсякденному спогляданню людей. Сміх тоді є лише вираз самовдоволеного практичного розуму, знак того, що і ми теж досить розумні, щоб розпізнати контраст і відчути себе вище за нього»;

– сміх буває знущальний, уїдлиний, сміх від розпачу тощо [Hegel 1998].

Комічному, на думку Г.Гегеля, властива «нескінченна доброзичливість і впевненість у своєму безумовному піднесенні над власним протиріччям, а не сумне і сумне його переживання: блаженство і благоустрій суб'єктивності, яка, будучи впевнена в самій собі, може перенести розпад своїх цілей та їх реальних втілень. Косний розум найменш здатний цього саме там, де у своїй поведінці він найбільш смішний іншим» [Hegel 1998].

Г.Гегель бачить у сміху «щось у собі нікчемне», уявну субстанційність і момент переходу претензії, що розкладається в собі, на буття в свою протилежність. «...Стосовно сміху, – пише він, – ми знаємо, що він викликається протиріччям, що безпосередньо виявляється внаслідок того, що щось одразу перетворюється на свою протилежність, отже на саме себе знищує» [Hegel 1998]. Таким чином, Г.Гегель, як і І.Кант до нього, бачить у сміху викриття ілюзій, проте основний акцент у нього зміщується від суб'єкта до об'єкта, від гносеології до онтології сміху, від суб'єктивної розрядки до об'єктивного протиріччя.

Сміх, згідно з Г.Гегелем, очищає суспільство від ідей, що віджили, які намагаються надати собі видимості величі. Так, наприклад, божественне та моральне не можуть бути

об'єктами сміху, а лицемірство та зіпсованість, що прикриваються ідеєю святості та моральності, обов'язково викличуть сміх. «Сміх здатний плідно боротися навіть із «значними і глибокими явищами» у житті, якщо вони прямо зачіпають соціальні запити і норми» [Hegel 1998].

Г.Гегель зазначає також, що сплеск комічного ставлення до світу (відображений у Арістофана, Лукіана та ін.) відбувається на тлі епохальних переломів у житті суспільства.

Ф.Шлегель розглядав філософію справжньої «батьківщини іронії, яку можна назвати логічною красунею» [Шлегель 1983], намагався об'єднати філософію з поезією, мистецтвом з наукою через іронію як художній метод творчості. Іронія для нього – це форма парадоксального, вираження та поєднання суперечливого.

Ф.Шеллінг вважав, що всі повороти (співвідношення необхідності та свободи) мали комічний ефект [Шеллінг 1999]. Він, як і Ф. Шлегель, сприймає як основу комічну ситуацію, в якій існує виявлене протиріччя. Таким чином, Шлегель протиставляє смішне серйозному, а Шеллінг – смішне трагічному.

Основна робота З.Фрейда з теорії сміху – «Дотепність та її відношення до несвідомого». У цій книзі він виділяє три види сміху, які він називає «жарти», «комічне» і «гумор». В основі його теорії положення про те, що у всіх ситуаціях сміху ми маємо деяку кількість невикористаної психічної енергії, і саме вона звільняється в сміху.

Фрейд розцінює гумор як засіб перехитрити якийсь внутрішній «цензор», що існує, щоб запобігти багатьом нашим природним імпульсам. Це не тільки наші сексуальні імпульси, але і всі, що можуть називатися зловмисними.

Ми використовуємо жарти, вважає Фрейд, щоб дозволити нашому свідомому розумові деякі заборонені думки і почуття, що суспільство змушує нас придушувати. Однак це не свідомий, а підсвідомий процес.

Фрейд приділяє особливу увагу тенденціям дотепності і виділяє два роди гострот: необразливі і тенденційні. У першому випадку гострота не спрямована на певний об'єкт, і

задоволення йде від інтелектуальної гри. Тенденційні гостроти засновані на таких вроджених властивостях людини, як сексуальність, ворожість і святотатство. Якщо понадсвідоме протистоїть відкритому проявові сексуальних і ворожих інстинктів, то напруженість розряджається символічно.

У тенденційній дотепності, а саме вона викликає сміх, (необразлива дотепність викликає, як правило, посмішку) виявляється специфічне прагнення до руйнування соціальних заборон. Таким чином, функція розрядки є основною соціальною функцією сміху. При цьому, руйнуючи соціальні табу, сміх усе-таки виконує позитивну роль у суспільстві, виступаючи в якості непрямого і, до певній міри, санкціонованого способу руйнування.

Фрейд розглядає умови, необхідні для сміху. Вихідним пунктом для нього з'явилася теза, що «ніхто не може задовольнитися створенням гостроти для самого себе» [Freud 2002]. Дихотомія творець – слухач, проте, не є достатньою для сміху. Необхідна і третя особа – людина, на яку спрямована сексуальна або ворожа агресія. Ця людина може не бути присутньою при розмові, а просто матися на увазі, але, у будь-якому випадку, вона є важливою умовою сміху.

В останньому розділі своєї роботи Фрейд досліджує взаємини дотепності і комічного, розходження між якими він коротко виражає в такий спосіб: «Гостроту створюють, комічне знаходять» [Freud 2002]. Власне комічний сміх Фрейд розуміє як реакцію на щось *надмірне і недоцільне*. У комічному сміху, таким чином, функція розрядки доповнюється *коригувальною* функцією.

Якщо теорія переваги ґрунтується на емоційній стороні сміху, то **теорія невідповідності** – на пізнавальній. У той час, як для теорії переваги сміх полягає в усвідомленні людської переваги, то теорія невідповідності – інтелектуальна реакція на те, що нам здається несподіваним, нелогічним, ненормативним.

Суть теорії невідповідності полягає в тому, що людина мешкає у формалізованому суспільстві, у якому діють визначені юридичні, культурні, етичні правила. Сміх викликається об'єктом, що не вписується в ці зразки.

Теорію несумісності спочатку розвивав Аристотель, але, оскільки вона не відповідала його теорії переваги, він залишив неї. Його визнання несумісності як джерела сміху відбувається в «Риторичі», де він указує, що джерело сміху ґрунтується в певному чеканні, а потім подиві від того, що людина очікувала.

Найбільше повно теорія протиріччя розроблена Жаном-Полем (Іоганном Паулем Фрідріхом Ріхтером). Свої філософські міркування з приводу комічного він виклав у книзі «Підготовча школа естетики».

Теорія невідповідності ґрунтується на протиріччі. Таке протиріччя Жан-Поль бачив у парадигмі «сміх – піднесене»: «Нескінченно великому, що пробуджує замилювання, необхідно протистоїть таке ж мале, воно викликає протилежне почуття» [Jean-Paul 1981]. «Мале», але «велике», вважає Жан-Поль, – це і є сміх. Смішне виникає на основі двох протиріч: об'єктивного контрасту (протиріччя між амбіціями об'єкта сміху й об'єктивною реальністю) і суб'єктивного контрасту (протиріччя тим часом, хто сміється і тим, над ким сміються). Жан-Поль виділяє різні види комічного, приділяючи особливу увагу іронії і гуморові. Крім того, він розділив сміх на розумний і фізичний, розглянув взаємозв'язок сміху і гри, універсальність гумору. Однак, як і в більшості інших досліджень, у Жана-Поля «сміх постійно вислизає від визначень, не відповідаючи на питання, а багаторазово їх множачи» [Jean-Paul 1981].

Власне сміх в межах теорії невідповідності І.Кант розглядає в «Критиці здібності судження», де дає таке його визначення: «У всьому, що має порушити живий конвульсивний сміх, має бути дещо абсурдне (у якому розуміння не може знаходити жодного задоволення). Сміх – прихильність, що є результатом раптового перетворення напруженого очікування на ніщо» [Кант 2006]. В об'єкті сміху Кант бачить якусь безглуздість. Розміркове задоволення від сміху, своєрідна інтелектуальна розрядка, пояснюється задоволенням від викриття цієї безглуздості.

І.Кант виводить смішне із «гри думок». «Музика і привід до сміху являють собою

два види гри з естетичними ідеями або з уявленнями розуму, за допомогою яких зрештою нічого не мислиться і які можуть завдяки одній лише своїй зміні і, тим не менш, живо приносити задоволення» [Кант 2006]. Жарт, на думку Канта, починається з гри думок, а потім у цю гру залучається тіло, відбувається «вібрація органів»: «Коли ілюзія розчиняється в ніщо, душа знову оглядається назад, щоб випробувати її, і таким чином, через напругу, що швидко змінюється і розслаблення поспішає то туди, то сюди, через що й відбувається коливання» [Кант 2006]. Ці вагання збуджують душевне хвилювання, і коли воно раптово обривається, виникає сприятливий для здоров'я стан. Хоча І.Кант термін «комічне» не використовує, проте називає смішне «грою думки».

Анрі Бергсон дає ще один приклад прояву теорії невідповідності. Ідеальні стандарти, за Бергсоном, – гнучкість, адаптованість поведінки людини. Комічне – «це живе, покрите шаром механічного» [Бергсон 2001]. Сміховинною виступає людина, яка робить щось механічно. Типовий комічний характер, – указує філософ, – людина з нав'язливою ідеєю, або *idée fixe*, подібно Дон Кіхоту, або скупареві Мольєра. Вона недостатньо гнучкий, щоб пристосуватися до комплексу вимог дійсності, що змінюються.

Сміх, згідно Бергсону, є захисним механізмом суспільства проти ексцентричного і що відмовляється пристосовуватися до вимог людського суспільства.

А.Шопенгауєр вважав, що в основі сміху – очікування, яке закінчується нічим. «Сміх завжди виникає з несподіваного усвідомлення розбіжності між відомим поняттям і реальними об'єктами, які в якомусь відношенні мислилися в цьому понятті, і сам являє собою лише вираження цієї розбіжності» [Schopenhauer 2008]. Людина має визначений погляд на порядок речей у світі, і раптове порушення цього порядку викликає сміх.

Однак, як вважається, слабкість теорії невідповідності – у неможливості всебічно пояснити всі явища сміху. Крім того, вона не охоплює багато випадків негумористичного сміху.

Висновки.

Таким чином, протягом усього розвитку філософської думки проблема природи та особливостей сміху викликала неослабний інтерес вчених. При всій відмінності підходів до вирішення проблеми сміху можна відзначити загальне: комічне можна розглядати як специфічний вид духовної діяльності людини з осягнення явищ навколишнього світу, відмежування істини від помилки або брехні і, зрештою, створення значущого світоглядного цілого.

Кожна з розглянутих нами теорій гумору здатна пояснити лише деякі прояви комічного. Теорії переваги виявляють функцію сатири,

але не пояснюють причину сміху, не пов'язану з гумором; теорії несумісності, з іншого боку, виявляють більш глибокі корені виникнення сміху, але також не охоплюють усі прояви сміху; теорії полегшення здатні пояснити негумористичні прояви сміху, але неспроможні в проясненні всього кола комічного. Кожен тип теорії, однак, висвітлює певний аспект гумору.

Ми розглянули основні теорії гумору, які належать до класичної парадигми філософування. Але в XX – XXI столітті зв'язалися нові теорії комічного, що належать до неокласичної парадигми, які і стануть предметом нашого наступного дослідження.

Бібліографічні посилання

- Freud, S. (2002). *The Joke and its Relation to the Unconscious*. L.
Hegel, G. (1998). *Aesthetics*. L.
Jean-Paul. (1981). *Preparatory School of Aesthetics*. L.
Rapp, A. (1981). *The Origins of Wit and Humor*. L.
Schopenhauer, A. (2008). *The World as Will and Presentation*. New York: L.
Spencer, H. (1999). *The physiology of laughter*, in: *H.Spencer*. L.
Бергсон, А. (1994). *Сміх*. К.
Гоббс, Т. (2000). *Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної*. К.
Кант, І. (2006). *Критика здатності судження*. К.
Платон (2002). *Діалоги*. К.
Шелінг, Ф. (1999). *Філософія мистецтва*. К.
Шлегель, Ф. (2002). *Естетика. Філософія. Критика*. К.

References

- Bergson, A. (1994). *Smih* [Laughter]. K. (in Ukrainian)
Freud, S. (2002). *The Joke and its Relation to the Unconscious*. L.
Hegel, G. (1998). *Aesthetics*. L.
Hobbs T. (2000). *Leviafan, abo Sut', budova i povnovazhennia derzhavy tserkovnoi ta tsyvil'noi* [Leviathan, or Essence, The Structure and Powers of the Church and Civil State]. K. (in Ukrainian)
Jean-Paul. (1981). *Preparatory School of Aesthetics*. L.
Kant I. (2006). *Krytyka zdatnosti sudzhennia* [Critique of Judgment]. K. (in Ukrainian)
Platon (2002). *Dialohy* [Dialogues]. K. (in Ukrainian)
Rapp, A. (1981). *The Origins of Wit and Humor*. L.
Schopenhauer, A. (2008). *The World as Will and Presentation*. New York: L.
Shelinh F. (1999). *Filosofia mystetstva* [The Philosophy of Art]. K. (in Ukrainian)
Shlehel' F. (2002). *Estetyka. Filosofia. Krytyka* [Aesthetics. Philosophy. Criticism]. K. (in Ukrainian)
Spencer, H. (1999). *The physiology of laughter*, in: *H.Spencer*. L.